

UIT HEUSDENHOUTS HISTORIE 22a

In samenwerking met Heemkundekring Paulus van Daesdonck

Over de Rulle, de Leij, de Molenleij en het stroomgebied, deel 1

Inleiding

De KNNV, de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, is een actieve organisatie op het gebied van veldbiologie. Zie www.knnv.nl. De afdeling Breda van die vereniging is dit jaar het project "Breda Binnenste Buiten" gestart. Met behulp van diverse organisaties en vele vrijwilligers wil men onderzoeken welke planten en dieren er zoal in de directe omgeving voorkomen. Ook wil men bewoners meer interesseren voor de natuur in hun directe woongebied. In de loop van een aantal jaren (vijf tot zeven) wil men de gehele gemeente onderzoeken. Hierbij wordt uitgegaan van de stroomgebieden van beken en beekjes die uiteindelijk in de Mark uitstromen. Voorbeelden hiervan zijn: de Aa of Weerij, de Bavelse Leij, de Bijloop en de Molenleij. Elk jaar van het project staat een ander gebied centraal. Men begon dit jaar, 2016, met het stroomgebied van de Molenleij. Zie www.bredabibu.nl.

Historici weten het al langer: plaatsen, straten, wegen of beken kennen in de loop van de geschiedenis verschillende benamingen. Vandaar dat u in de titel meerdere namen aantreft.

Historie van het stroomgebied

Het project kent een multidisciplinaire aanpak. Hierbij wordt alles wat er aan dierlijk en plantaardig leven aanwezig is in het stroomgebied van de Molenleij in beeld gebracht. Hierbij moet je denken aan planten, vogels, zoogdieren, amfibieën, vissen, vlinders, insecten en paddenstoelen.

Bij de presentatie van het project op 21 april 2016 zijn project en gebied vanuit diverse invalshoeken door verschillende sprekers belicht. Elke voordracht ging gepaard met een beeldpresentatie. Coördinator Charles Schiis van KNNV regio Breda presenteerde het project Breda Binnenste Buiten. Marco Beers van Waterschap Brabantse Delta besprak de waterschapsaspecten.

De ruimtelijke ontwikkelingen van het stroomgebied werden toegelicht door Wouter Schuitema en Jeroen Stoutjesdijk van de Gemeente Breda. Natuur, flora en fauna van de Molenleij werden gepresenteerd door Erik van der Hoeven van KNNV Breda. Wim Joosen van Werkgroep Heusdenhouts Historie van Heemkundekring Paulus van Daesdonck heeft een aantal elementen uit de historie van het betreffende gebied en van de Molenleij belicht. Cees van der Velden -ook lid van die werkgroep- deed (en doet onder meer) de research rondom de Molenleij.

Het is haast niet te doen om 6,5 kg aan schriftelijk materiaal plus tekeningen en meer dan acht eeuwen geschiedenis rond de Leij in 15 à 20 minuten uitgebreid te belichten. Vandaar dat er keuzes gemaakt zijn en er aan de hand van kaarten en beelden slechts een aantal aspecten aan bod komen.

Natuur, een definitie

Voordat de mens zich in deze omgeving vestigde moet het landschap op de zandgronden in Noord-Brabant er ongeveer hebben uitgezien als op dit plaatje. Er was heide en bos in een glooiend landschap met hoogten en laagten, met droge en natte delen. Het landschap werd in de loop der vele voorafgaande jaren gevormd door natuurlijke wetmatigheden. Door aardbewegingen, zwaartekracht, wind en water, natuurlijke groei en afsterven van planten en bomen. De mens had er geen invloed op.

Vandaar dat als definitie voor echte natuur wordt gekozen: Alles dat buiten een ingreep door mensen is ontstaan of ontstaat. Kennelijk houden mensen niet van het soort natuur dat past in deze definitie. Het wordt al gauw aangeduid met de term 'wilderis'. Er kan niets zijn of het wordt door menselijk ingrijpen aange-

Natuur: al wat ontstaat/is ontstaan door aanwezige wetmatigheden, maar zonder acties van de mens

past of uitgeroeid. Rondkijkend in de achtertuin dacht ik: Wat is hierin nu nog echte natuur volgens die definitie? Het enige wat ik kon bedenken is hetgeen groeit tussen de tegels van de stoep. Ofschoon het eerlijke plantjes zijn wordt het meteen 'onkruid' genoemd en met de voegenborstel te lijf gegaan.

Cultuur, menselijke activiteiten

Nagenoeg alles wat op natuurlijke wijze is ontstaan, groeit en bloeit wordt door de mens naar zijn hand gezet. Het wordt gecultiveerd. Of het nu paprika's zijn die in alle vormen en

Cultuur: alles wat door mensen wordt of is voortgebracht of veroorzaakt

Invloeden op plant en dier, ten gevolge van:

- Alle manipulaties/activiteiten van de mens om hetgeen leeft, groeit en bloeit 'anders/beter?' te maken.....
- Uitstoot schadelijke stoffen, gassen, enz.....

Landschappelijke ingrepen, waaronder:

- Aanleggen van bossen, weilanden, akkers, sloten, vaarten of kanalen.....
- Bedijken of omleggen van rivieren, beken.....
- Bouwen van wijken en bedrijven(terreinen); verstedelijking en versterking..... of.....

kleuren te koop zijn, het manipuleren van koeien zodat ze dagelijks melk geven, het knutselen aan het DNA van zaden. Je kunt het zo gek niet bedenken of de mens wil het 'verbeteren'. Nagenoeg heel het land is al 'op de schop' geweest en sommige delen al veel vaker. Kijk eens rond in de buurt van de Leij:

Cultuur verdrong de natuur en er ontstonden akkers en later bedrijventerreinen. Bij viaduct Heusdenhout over de A27 wordt het 'pleasurepark' Breepark ingericht. Amphia breidt op een rigoureuze wijze het gebouw uit aan de Molengracht. Op een terrein waar vroeger de Lage Kantstraat in Heusdenhout liep wordt voor de tweede keer in eenzelfde mensenleven een groot bouwcomplex gerealiseerd.

Tuinen bij woningen worden met veredelde planten ingericht, vaak in niet natuurlijke patronen. Heggen, solitaire struiken of bomen worden in bepaalde vormen geschoren. Is een groter geheel aan plantsoenen, planten en bomen op die manier ingericht, dan noemt men dat een 'landgoed'. Alsof de rest van het land niet goed zou zijn.

Zandwinning, opslag van afval

Er wordt soms liefdevol gesproken over Moeder Aarde of Moeder Natuur. In Brabant is dat al gauw 'ons' moeder. Zie een voorbeeld in het stroomgebied van de Leij van hetgeen vroeger 'ons' moeder is aangedaan. Het linkerdeel van de afbeelding toont een stukje A27. Het viaduct Heusdenhout ligt onder bij het halve klaverblad. Iets boven het midden ligt viaduct Heidehof over de Tilburgseweg, in 1822 aangelegd als tolweg.

Nog wat noordelijker ligt de op 3 oktober 1863 in gebruik genomen spoorweg. Dat spoorvak -van Breda naar Tilburg- was

Zandwinning en opslaan van afval

het eerste deel van hun latere netwerk dat de Staatsspoorwegen in gebruik nam.

Op het huidige bedrijventerrein Moleneind-Oost nabij het noordelijke deel van de Takkebijsters -op het plaatje links van de A27- lag vroeger de vuilstort van Conservenfabriek HERO. In de volksmond werd die stort 'den Vuilen Hero' genoemd. Bij het bouwen van de bedrijven ter plekke heb ik destijds, ruim dertig jaar geleden gingen we er wandelen, geen sanering geconstateerd. De heipalen werden dwars door de hoop afval de grond in geheid. Op hetzelfde plaatje rechts van de A27, naast bedrijventerrein Hoogeind tussen Heusdenhout en Dorst, ligt de 25 meter hoge met zand afgedekte vuilstort.

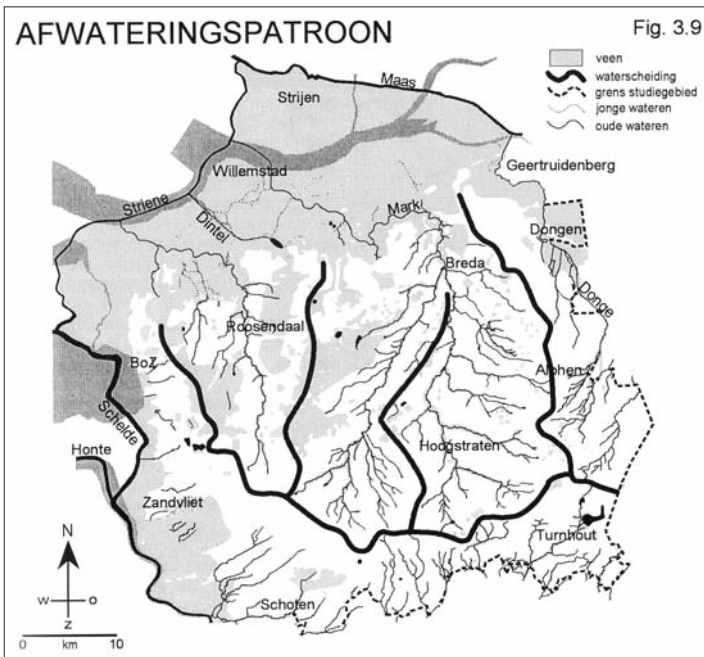
Iets noordelijker -aan de rechterkant van de A27 bij viaduct Heidehof- is het bedrijf van de firma Stolwerk gevestigd. In het rechterplaatje is dat terrein uitvergroet. Voor de aanleg van het weglichaam van de A27 -het baanvak Breda-Oosterhout-Zuid is op 4 maart 1963 opengesteld- was destijds veel zand nodig. Dat is onder meer daar uit grond gehaald. Zo ontstonden er de 'Put van Rasenberg' en de 'Put van Stolwerk', zie tekening.

De eerstgenoemde is volledig en de andere is gedeeltelijk met afval gedempt. U kunt nagaan dat daarin geen schoon zand of goede tuingrond verdween. Op zo'n relatief klein oppervlak als dat van Heusdenhout vonden grote verstoringen van het aardoppervlak plaats. Het zijn uiteraard wel goudmijnen voor archeologen over enkele eeuwen, zal de optimist zeggen.

De Leij in een groter geheel

Noord-Brabant kende zoals gezegd op de zandgebieden hoogten en laagten. Het regenwater en het welwater volgden en volgen de wet van de zwaartekracht en blijven naar lager gelegen gebieden stromen. Op natuurlijke wijze ontstaan er zodoende waterscheidingen tussen de afwateringsgebieden. Historisch-geograaf Karel Leenders laat in zijn boek 'Van Turnhoutervoorde tot Strienemonde in een schets zien hoe het water van greppels,

De Leij in een groter geheel

sloten, beken en rivieren zich in ons deel van de provincie en nog zuidelijker in de Middeleeuwen gedroeg. Net onder het woord Breda ziet u schetsmatig de Molenleij weergegeven.

Situatie in 1815, ongeveer tweehonderd jaar geleden

Een prachtige bron van geografische informatie vormt de site www.topotijdreis.nl van het Kadaster. Er worden topografische kaarten gepresenteerd waarvan de oudste stamt uit het jaar 1815. Dit gedeelte van die kaart toont het stroomgebied van de Leij. De Oosterhoutseweg -nog uit de plannen van Napoleon Bonaparte- is dan pas aangelegd, in 1813. Zie het rechte stukje door het woord Vuiljenbras.

Situatie in 1815, deel van de 1e kaart uit www.Topotijdreis.nl

Op het kaartje ziet u dat de Leij zich vormt uit een aantal beken en uitkomt in de Mark in de buurt van Ginneken bij de Zandbergen. Aanvankelijk stroomde de Leij, toen nog met de naam De Rulle richting de vesting Breda. Vanaf Ippelaar werd de Leij in de richting van Ginneken vergraven om voldoende wateraanbod te geven aan de molen bij Zandbergen. Zo ontstaat de naam Molenleij. Het deel dat rechts ook als De Leij wordt aangeduid op deze kaart is volgens mij thans de Gilzewouwerbeek.

Christ Buiks, historicus, geeft in zijn boek 'Laatmiddeleeuws landschap en veldnamen' een aantal namen die in gebruik zijn of waren voor open water. Voor stromend water zijn die namen Beek, Lei, Loop, Waterloop. Rijt/Reit, Vaart, Vloed, Rul of Raam. Bij stilstaand water komen we de namen Blik, Laak, Plas, Poel, Ven of Wiel tegen. Veel namen uit deze opsomming hebben later tot achternamen van personen en families geleid.

Enkele bouwwerken in de omgeving

Rondom destijds grote en voor die tijd drukke steden ontstonden landgoederen en buitenplaatsen. Het was één van de vormen waarop kapitaalkrachtige mensen hun rijkdom toonden. Zij kochten en verpachtten hun boerderij met akkers, zo verdiende hun bezit zich terug. Huize Weilust is er één van en is tot op de dag van vandaag blijven bestaan. Het grondgebied waarop nu Huize Weilust staat wordt al in 1442 genoemd met als benaming Florenstede. Het kende diverse eigenaren. Om voldoende comfort te hebben tijdens het verblijf op zijn bezit liet een eigenaar in of aan de boerderij aanvankelijk een 'herenkamer' inrichten. Een fase verder werd er in de nabijheid een afzonderlijk buitenhuis gebouwd. Voor huize Weilust is in 1787 door Joannes Havermans voor het nieuwe herenhuis de eerste steen gelegd. Door de huidige eigenaar is het geheel keurig in stijl opgeknapt. In Heusdenhout, ongeveer waar nu het winkel-

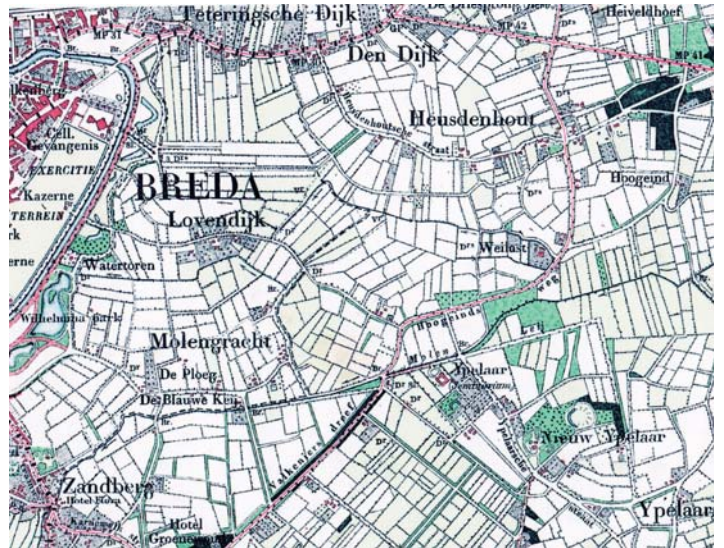

St. Annakapel, Mon Repos, Huize Weilust, Heerlijkheid Ijpelaar

centrum is, was eerder nog zo'n buitenplaats met als naam Mon Repos, Mijn Rust, aangelegd tussen 1754 en 1768. Later werd dit landgoed Charlottenburg genoemd naar de voornaam van de echtgenote van het paar dat het landgoed toen in bezit had.

In 2018 zal het 500 jaar geleden zijn dat de St. Annakapel in Heusdenhout werd gebouwd. Huidige bouwwerken zien we soms gebouwd worden en in hetzelfde mensenleven weer gesloopt en vervangen worden. In 1316, dit jaar 700 jaar geleden, ontstonden vanuit de parochie te Gilde de parochies Ginneken en Bavel. Aan de randen van de Laurentiusparochie te Ginneken, in Galder, Strijbeek en Heusdenhout, werden kapellen gebouwd om gelovigen van dienst te zijn. In de jaren dertig van vorige eeuw was de St. Annakapel echter volledig verloederd en in gebruik als stal en bergruimte. Dankzij de inzet van een comité voor de restauratie in 1936 werd de St. Annakapel gerenoveerd. In dat comité zat naast diverse personen uit Heusdenhout ook pastoor Riemsdag van de in 1925 opgerichte parochie van Onze Lieve Vrouw van Goeden Raad aan de Driesprong. Heusdenhout, dat vanaf de oprichting van de parochie tot de Laurentiusparochie Ginneken behoorde, kwam in 1925 onder de (nieuwe) parochie aan de Driesprong. Burgerlijke en parochiële grenzen vallen niet altijd samen. De restauratie van de St. Annakapel was een gouden zet van de nieuwe parochie aan de Driesprong.

Het landgoed Ijpelaar was ook zo'n oorspronkelijke buitenplaats, een met water omsloten kasteel met drie hoeven. Het toponiemen de plaatsnaam komt al voor in het jaar 1280. In 1536 wordt het landgoed omschreven als: 'het huys en hof van Ypelaar mette drie hoeven'; en in 1555 als 'slot met dubbele grachten, voorhof en drie pachthoeven, samen 104 hectare. De getoonde afbeelding is van het schilderij dat in 1787 vervaardigd is door P. van Liender. Ijpelaar kent een bewogen geschiedenis. In 1693 werd er een schuurkerk gebouwd. Later kwam het in handen van het Bisdom Breda en diende het als klein seminarie. Tijdens de bevrijding aan het eind van 1944 werd het verwoest en is later als klein seminarie herbouwd. Al jaren bevindt zich er kunst-academie St. Joost van Hogeschool Avans.

Beken vormden grenzen. Kaart uit 1900

Op bovenstaand kaartje worden de grenzen aangegeven door streepjeslijnen. Vroegere grenzen tussen afgebakende gebieden, zoals Heerlijkheden, werden vaak gevormd door natuurlijke barrières. Zo werd de grens tussen Heerlijkheid Ginneken en Oosterhout gedeeltelijk gevormd door de Oude Leij bij Heusdenhout. Ook de (Molen) Leij en het vergraven deel ervan bij de buurtschap Molengracht deden gedeeltelijk als zodanig dienst. Oude wegen konden eveneens grenzen vormen. Bijvoorbeeld de vroegere Molengrachtschestraat. Door de uitbreiding van het Amphia-ziekenhuis zal een deel van het oude tracé van dat grensdeel onder de nieuwbouw verdwijnen.

Aan de noordzijde grensde het gebied van de Molenleij aan de buitenpoort van de vesting Breda. Het is een open gebied, voor een vesting noodzakelijk om een naderende vijand te kunnen weerstaan. Het behoorde tot het grondgebied van Teteringen, maar Breda had de jurisdictie, de rechtsmacht, over dat gebied. Later in 1795 (na de Franse tijd) nemen de bewoners van Teteringen het heft in eigen handen. Ze vinden dat het vestingbestuur van Breda te weinig doet voor de buitenpoorters, de bewoners in het buitengebied. Pieter van Ginneken is bij de vorming van de gemeente Teteringen een belangrijk persoon. Hij wordt de 1e maire en in 1813 de provisionele burgemeester. In 1997 vierde de gemeente zijn tweehonderdjarig bestaan.

In het volgende nummer verschijnt het tweede deel over een aantal historische onderwerpen uit het stroomgebied van de Molenleij.

Werkgroep Heusdenhouts Historie zoekt steeds naar verhalen en foto's uit het Heusdenhout van vroeger. Weet u hierover wat of hebt u er nog wat van en wilt u dat met ons delen?

Geef het ons door via nieuws@heusdenhout.nl

Werkgroep Heusdenhouts Historie van Heemkundekring Paulus van Daesdonck

